

JADID ADABIYOTINI O'RGANISHDA NAIM KARIMOV IJODINING O'RNI

Nazarova Asal Alisher qizi

Nizomiy nomidagi TDPU akademik litseyi 2-bosqich o'quvchisi
+998998198356

Annotatsiya. *Jadidchilik harakati va jadid adabiyotini o'rganish, jadid namoyondalarining ijodiy va ijtimoiy faoliyatini xolisona tahlil qilish – o'zbek adabiyotshunosligi oldidagi muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Bu vazifani bajarishda ko'pgina o'zbek olimlari qatorida akademik Naim Karimov ijodiy izlanishlarining roli ham beqiyosdir. Ushbu maqolada jaded adabiyotini o'rganishda professor Naim Karimov ijodining o'rni haqida fikr yuritildi.*

Kalit so'zlar: *Jadid, jadidchilik harakati, jaded adabiyoti, Mahmudxo'ja Behbudiy, Fitrat, Hamza, Cho'lpon.*

Mustaqillik tufayli adabiyotimizda jadid allomalarining o'rnini, ularning ma'naviy-ma'rifiy qarashlarini, ko'rsatgan vatanparvarliklarini xolisona yoritish imkoni paydo bo'ldi. Akademik Naim Karimov bu davr adabiyoti haqida fikr yuritar ekan, quyidagilarni yozadi: "XX asr – insoniyat tarixidagi eng ulug' asrlardan biri. Bu asrda qanchalik ko'p qon to'kilgan, qancha nohaqliklar va adolatsizliklar ro'y bergan bo'lmasin, insoniyat xuddi shu asrda kelajak sari katta qadam tashladi... XX asr o'zbek adabiyoti xalq va jamiyat hayoti bilan mustahkam aloqa o'rnatdi. Bunday aloqa adabiyotimizning avvalgi bosqichlarida bo'lmagan. XX asr o'zbek adabiyoti xalq va jamiyatni o'z ortidan yetaklab, ularni Hurriyat va milliy taraqqiyot manzillariga olib boorishga intildi va bu intilishda muayyan yutuqlarga erishdi "[Karimov N.7:24] .Ma'lumki, jadidchilik (arab.jadid - yangi) [O'zbek tilining izohli lug'ati. 5:64] turkey davlatlar – Turkiston, Kavkaz, Qrim, Tatariston tarixiga XIX asr oxiri XX asr boshlarida muhim ijtimoiy-siyosiy harakat sifatida kirgan. Dastlab Qrimda vujudga kelgan bu ma'rifiy harakat 90-yillardan O'rta Osiyo mamlakatlariga tarqalgan. Turkistondagi jadidlarning ilmiy-ma'rifiy faoliyatini o'rganish xorijda bizdan ilgariroq boshlangan edi. Xususan, jadidchilik harakati va jaded adabiyoti bo'yicha Germaniya, Fransiya, AQSh, Yaponiya, Turkiya kabi davlatlardagi olimlar ham faol tadqiqotlar olib bormoqdalar. O'zbek adabiyotida esa B.Qosimov, N.Karimov, B.Nazarov, S.Xolboyev, Sh.Rizayev, B.Do'stqorayev, H.Ziyoyev, H.Boltaboyev, I.G'ofurov va boshqa ko'plab olimlarimizning turli ko'rinishdagi tadqiqotlarida, izlanishlarida jaded adabiyoti yoritilgan, yoritib kelinmoqda. Shu o'rinda,

o'zbek adabiyotshunosligida eng muhim, murakkab davr hisoblangan XX asradabiyotini tahlilga tortish, teran va zalvorli umumlashmalar, asosli fikrlar va xulosalar bera olish vazifasini bajargan olim, fan arbobi, akademik Naim Karimovdir. Dastlab, Hamid Olimjon she'riyati haqida yonib, ehtiros bilan tadqiqotlar yaratib, so'ng Hamza, Abdulla Qodiriy, Oybek, G'afur G'ulom, Mirtemir, Maqsud Shayxzoda, Usmon Nosir, Zulfiya A.Oripov, E.Vohidov, Rauf Parfi kabi qator ulug'larimiz, keyinroq – istiqlol yillarida Behbudiy, Fitrat, Cho'lpon, Botu, Elbek, Abdulla Alaviy, G'ulom Zafariylar... hayoti va ijodining ayrim qirralari haqida tadqiqotlar, risola va maqolalar yaratdi, tinimsiz izlanib, o'nlab, yuzlab topilmalar e'lon qildi [Rizayev Sh. 3:14]. Darhaqiqat, professor Naim Karimov XX asr o'zbek adabiyoti haqida umumlashma yakuniy fikr ayta olgan, jadidchilik harakati va shu asnoda jaded adabiyotini chuqur tadqiq va tahlil qila olgan olimlardandir. Shu boisdan, jaded adabiyotini o'rganish, XX asradabiy muhitini haqqoniy his qilish uchun olimning asarlariga qayta-qayta murojaat qilaveramiz. Turkistonda jadidchilik harakatining boshlanishi va uni yuzaga keltirgan sabablar masalasida turlicha qarashlar mavjud edi. Yaqin vaqtda qadar mazkur masalada tarixchi va adabiyotshunoslar o'rtasida yakdil fikr bo'lmagan. Professor Naim Karimov bu haqida asosli dalillarni keltirib, quyidagilarni bayon etadi: "...jadidlar XIX asrning oxirlari – XX asr boshlarida maydonga chiqdilar. Lekin ularning tarix sahnasida paydo bo'lishlarida boyagi ikki omil – tarixiy-ijtimoiy sharoit va davrning yangi g'oyalarini olg'a surgan gazetalar bilan birga uchinchi omil – Muqimiy va Furqatlar boshlab bergan o'zbek ma'rifatparvarlik adabiyoti ham muhim rol o'ynadi. Ammo bu so'z Muqimiy va Furqatlarning ham jadid bo'lganliklarini mutlaqo anglatmaydi" [Karimov N.3:16]. Naim Karimov jadidchilik harakati va jaded adabiyoti tarixini tadqiq etish yangi manbalarni o'rganish hisobiga davom etishi maqsadga muvofiqligini, shundagina bu tarixni xolisona va haqqoniy yoritish mumkinligini ta'kidlaydi [Karimov N.3:20]. Yangi fikr, yangi chaqarash va yangi ma'lumot bera olish Naim Karimov tadqiqotlarining yetkachi sifatlaridan, desak xató bo'lmaydi. Bunga Behbudiy, Tavallo, Hoji Muin, Hamza va Usmon Nosir haqidagi qator ishlari misol bo'la oladi. Olimning "Mahmudxo'ja Behbudiy", "Cho'lpon" hamda "Maqsud Shayxzoda" nomli ma'rifiy romanlari bu adiblar hayoti va ijodini o'rganishda adabiyotimizda yangi sahifalar ochdi. Olimning Turkistondagi milliy uyg'onish harakatining atoqli rahbarlaridan biri, yangi usul maktablarining ochilishi, milliy matbuotning yuzaga kelishi, professional o'zbek teatr san'atining maydonga kelishiga zamin hozirlagan, Vatanning hur kelajagi uchun yashagan va jon fido qilgan millatparvar Mahmudxo'ja Behbudiy haqidagi "Mahmudxo'ja

Behbudiy" nomli risolasi bu ulug' jaded allomaning hayoti, adabiy va ijtimoiy faoliyati haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Olim jaded adabiyotining asoschisi bo'lmish Mahmudxo'ja Behbudiy haqida quyidagi fikrlarni dadillik bilan aytadi: "1929-yilda Qozonda bosilgan "O'zbek adabiyoti" kitobida esa "O'zbek milliy adabiyotining tamaltoshini Behbudiy bilan Fitrat qo'ygan, degan so'zlarni o'qiyimiz. Nazarimda, bu so'nggi so'zlarni bir oz tahrir qilib, XX asr o'zbek adabiyoti poydevoriga dastlabki g'ishtlardan birini Mahmudxo'ja Behbudiy qo'ygan, desak, to'g'riroq bo'ladi" [Karimov N.3:27]. Shuningdek, Behbudiyning sirli o'limi haqidagi barcha taxminlar va ma'lumotlarni o'rganib, solishtirib chiqqan olim bu borada quyidagicha xulosaga keladi: "Modomiki, Behbudiy qabrini axtarish Buxoro amirligi tugatilganidan keyin ham xavfli bo'lgan ekan va bu xayrli ishga 20-30-yillarda ham imkon berilmagan ekan, demak, uni va o'rtoqlarini mahv etgan qotilning kimligi aniq. Bu, 1937-yili Qarshi shahridan va ko'plab maktablardan Behbudiy nomini olib tashlab, nihoyat, o'zining qonli qiyofasini ko'rsatgan mustabid Sho'ro hokimiyatidir" [Karimov N.2:75]. Shuningdek, olim Xislat, Miskin, Tavallo, Hoji Muin, Fitrat, Hamza Hakimzoda Niyoziy, G'ulom Zafariy, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Elbek kabi milliy uyg'onish davri namoyondalari hayoti va ijodi haqida ham yangi va qiziqarli ma'lumotlarni bergan. Uning o'zbek xalqining milliy uyg'onishiga salmoqli hissa qo'shgan unutilmas siymolardan biri Abdurauf Fitrat ijodi haqidagi fikrlari ham e'tiborga loyiq: "Fitrat, nafaqat, serqirra yozuvchi, balki ayni paytda adabiyot nazariyotchisi ham edi. U adabiyotning boshqa turlari singari, dramaturgiyaning ham nazariy asoslarini, dramaturgiya janrlarining tabiatini yaxshi bilgan. Uning qaysi sahna asariga e'tibor qaratmaylik, unda mohir dramaturgning qo'li yaqqol sezilib turadi" [Karimov N.3:130]. Naim Karimov Fitratning "Abulfayzxon" tragediyasiga murojaat qilar ekan, "Fitrat bu asarida buyuk fojjanavis sifatidagina emas, ayni paytda mutafakkir va bashoratchi ijodkor sifatida ham namoyon bo'ladi", - degan fikrni bildiradi [Karimov N.3:129]. Darhaqiqat, Fitrat "Abulfayzxon" tragediyasida qonxo'r hukmdor obrazini yaratish bilan qonli 1937-yilgi voqealarni bu fojiali voqealardan 14 yil ilgari bashorat qilgandi. Naim Karimov jadidchilar haqida ko'plab ilmiy, ijodiy topilmalarni risolalariga kiritgan. Jadid allomalarning shaxsiyati, faoliyatini tasvirlashda turli tarixiy hujjatlarni, zamondoshlarining maktublarini va tadqiqotchilarning izlanishlari natijalarini dalil sifatida keltiradi. Ya'ni, olim quruq ma'lumot beribgina qolmasdan, har bir fikrini asoslab, dalillab, so'ngi shonchli ilmiy xulosalar beradi. Shu jihatidan ham olimning jadidchilikni o'rganishga bag'ishlangan asarlari qimmatli. Hamza Hakimzoda Niyoziy hayoti va ijodiga to'xtalar ekan, uning shaxsiyatini to'laroq tushunish uchun

Hamzaning Munavvarqori Abdurashidxonov, Cho'lpon kabi jadidchilar bilan o'zaro yozishmalaridan namunalar keltiradi. Cho'lponning Hamza Hakimzoda Niyoziyga bitmish maktublaridan birida shunday deyiladi: "Qadim qadrdon Hamza! Moskvadagi o'zbek teatr maktabi bilan birga Marg'ilon va Simlarg akelib, bir kecha qo'nib o'tdik. Maktabimiz kelgusi yilda tugaydur va undan so'ng asosiy o'zbek teatrusi tuziladur. Shuni nazarda tutib, Sizning qalamingizga barakat tilaymiz. Opera yoki operetta yozing, demayman, u ish – dohiylarning ishi. Vaqti-la balki yozarsiz, hozirg'a dram, cholg'ili dram va komediyalar yozishingiz lozim. Takror qalamingizga baraka tilab, Cho'lpon" [Karimov N.3:155]. Ko'rinadiki, millat ziyolilari bir-birlari bilan aloqada bo'lib, fikr almashib, millatni ma'rifatli qilish uchun bir-birlariga ijodiy ilhom va ko'mak berib turganlar.

Turkistonda jadidchilik harakatini va jaded adabiyotini Cho'lpon nomisiz tasavvur qilish qiyin. Professor Naim Karimov Cho'lpon haqida bir nechta maqolalari va "Cho'lpon" nomi ostida nashr etilgan ma'rifiy romani bilan cho'lponshunoslikda muhim burilish yasagan olimlardandir. "Cho'lpon" ma'rifiy romanida muallif turli arxivlarda saqlanib kelayotgan materillarni tiklash, Cho'lponning qarindosh-urug'lari va zamondoshlari bilan suhbatlashish asnosida Cho'lpon hayoti va ijodining shu vaqtga qadar qorong'u bo'lib kelgan sahifalarini oydinlashtirishga erishgan. Xususan, Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lponning singlisi – Foiqa ayaning akasi haqidagi xotiralari asarga o'zgacha ruh va jon bag'ishlagan, nazarimizda. Ma'lumki, jadidlar adabiyotini ular yashagan muhitdan ayro o'rganib bo'lmaydi. Buni chuqur anglagan olim asarida Cho'lpon shaxsivati u yashagan davrni parallel yoritadi. Muallif Cho'lpon nomini hurmat bilan tilga olar ekan, uning insoniy go'zal sifatlarini tasvirlashda, albatta, dalillar keltiradi: "Kunlarning birida Foiqa aya menga Cho'lpon hayotidan uzuq-yuluq voqealarni eslab, aytib berarekan, yoz payti emasmi, atrofda mollar-u boshqa jonivorlar bo'lgani uchun xirapashshalar dasturxon ustidagi mevalarga kelib qo'naverdi. Men ularni qo'lim bilan haydar ekanman, aya bir zamonlar bolalik paytida shunday xirapashshalarni tutib o'ldirganini aytdi. O'sha voqeaning guvohi bo'lgan Cho'lpon singlisiga tanbeh berib, mayin ovozi bilan: "Singlim, shu pashshaning ham ota-onasi bor", –degan ekan" [Karimov N.1:26].

Asarda 17 yoshlik Cho'lponning har qaysi davr uchun ahamiyatli bo'lgan quyidagi fikrlari ham keltiriladiki, bu ulug' jaded siymosi yuragidagi o'z xalqi, millatdoshlari kelajagi haqida qayg'urish, Vatanga chin muhabbatning aksi o'laroq jaranglaydi: "Vatan tuprog'l shundoq onadurki, buni xo'r qilduq, o'zimizning ham xo'r bo'lmog'imiz ko'z oldidadur... So'nggi

pushaymon bo'lmoqdan foyda yo'qligi hammamizg'a ma'lumdur. Hech bo'lmasa, Abdulla afandidek

namuna

ko'rsatguchi fidokor savdogarlarimizdan ibratolub, vatanimizning boyligini, tijoratimizning foydalarini chetlar cho'ntagiga solmasdan va bermasdan, o'z cho'ntagimizda olub yurmog'imiz kerakdur..."[Karimov N.1:63]. Muallif bu so'zlarni "Cho'lponning o'z xalqiga, vataniga bo'lgan muhabbat qo'shig'idir" deb ataydi [Karimov N.1:63]. Umuman olganda, besh fasldan iborat ushbu ma'rifiy roman Cho'lponning butun hayot yo'li haqida yaxlit tasavvur qilish imkonini beradi.

O'zbek xalqi bugun mustaqil, minglab, millionlab ajdodlarimiz orzu qilgan kunlarda yashamoqda. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidov, Cho'lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy kabi istibdod qurbonlari shu yorug' kunlar uchun kurashgan va shu yo'lda jonlaridan kechgan edilar. Bugun ustoz Naim Karimov so'zlari bilan aytganda, "Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanidagi Kunduz keldi!.." [Karimov N.1:456]. Kechamizni unutishga haqqimiz yo'q. Millat fidoyilarining kelajak uchun, adabiyot uchun qilgan xizmatlarini xolisona o'rganish, saboq olish, keng targ'ib qilish bugunning muhim vazifalaridandir. Bu vazifani bajarishda ko'pgina tadqiqotlar bilan bir qatorda akademik Naim Karimovning jaded adabiyoti, jaded allomalari hayotiga oid asarlari, qarashlari, maqolalari – katta ilmiy xazinasini ham yo'lchiroq bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov N. Cho'lpon, ma'rifiy roman, Toshkent – 2003, B.464.
2. Karimov N. Mahmudxo'ja Behbudiy, Toshkent – 2010, B.80.
3. Karimov N. XX asradabiyoti manzaralari 1-kitob, Toshkent, "O'zbekiston", 2008. B.536.
4. Mirzayev S. XX asr o'zbek adabiyoti, Toshkent – 2005, B.420.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, Davlat ilmiy nashriyoti, B.64.
6. www.bbc.comTaniqli olim, o'professor NaimKarimov bilan suhbat.
7. XX asr mening taqdirimda. – "Jahon adabiyoti" jurnali, 2001-yil, yanvar, B.24.